

УДК 338.631(477)

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-2(26)-86-98

Валерій Бондаренко, Ярослав Гонтарук

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ

Valery Bondarenko, Yaroslav Hontaruk

ANALYSIS OF THE STATE AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF UKRAINE

Досліджено економічну ефективність виробництва продукції АПК України, стан зовнішньої торгівлі аграрних підприємств, обсяги потенційного експорту, можливість диверсифікації виробництва, стан інтеграції у світогосподарські зв'язки. Виявлено проблеми в управлінні експортом, спричинені неефективним використанням наявних ресурсів, резерви збільшення експорту, неефективність державного регулювання в сфері ЗЕД аграрного сектору. Запропоновано заходи з реалізації стратегії розвитку АПК України. Визначено першочергову необхідність державної підтримки особистих селянських господарств з метою відродження молочної галузі. Обґрунтовано необхідність переробки олійних та зернових культур на біодизель та біоетанол.

Ключові слова: АПК; сільське господарство; експорт; імпорт; ефективність; реструктуризація; особисті селянські господарства.

Табл.: 11. Рис.: 1. Бібл.: 7.

The economic efficiency of agricultural production of Ukraine, the state of foreign trade of agricultural enterprises, the volume of potential exports, the possibility of diversification of production, the state of integration into world economic relations are studied. Problems in export management caused by inefficient use of available resources, reserves for increasing exports, inefficiency of state regulation in the field of foreign trade in the agricultural sector have been identified. Measures to implement the development strategy of the agro-industrial complex of Ukraine are proposed. The primary need for state support of private farms in order to revive the dairy industry has been identified. The necessity of processing oil and grain crops into biodiesel and bioethanol is substantiated.

Keywords: agro-industrial complex; Agriculture; export; imports; efficiency; restructuring; personal farms.

Table: 11. Fig.: 1. References: 7.

JEL Classification: Q17

Постановка проблеми. На сучасному етапі, що характеризується зусиллями України в напрямі її інтеграції до європейського світогосподарського простору, проблеми розвитку АПК України вимагають першочергового вирішення.

Забезпечення продовольчої та фінансової безпеки України, створення умов для реального підвищення ефективності діяльності агропромислової сфери значною мірою залежать від дієвих заходів проведення вдосконалення діяльності аграрних формувань. Водночас агропромислове формування на теперішній час є однією з найбільш перспективних галузей національної економіки України та їхній розвиток значною мірою залежить від формування заходів із проведення модернізації підприємств АПК. Така необхідність спричинена глобалізаційними процесами в економіці України та наслідками економічної кризи, проблемами зі створення доданої вартості в АПК, неефективною фінансово-кредитною системою, планомірним зниженням доходів населення. Створення високої частки доданої вартості продукції АПК є на сьогодні стратегічним показником формування системи продовольчої безпеки України, розвитку агропромислового сектору економіки, покращення соціально-економічної складової та якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливістю тематики розвитку АПК України переважно теоретичний характер. Зокрема, серед останніх публікацій можна відзначити праці Ж. Дерій, яка зауважує на необхідності розвитку домашніх господарств. В. Маргасова та О. Акименко ґрунтовно дослідили перспективи виходу вітчизняних підприємств на європейський ринок. Г. Калетніком визначена необхідність галузевої диференціації переробних підприємств АПК. І. Фурман дослідила перспективи розвитку зернопереробного комплексу. Проте комплексний практичний підхід до аналізу розвитку агропромислового комплексу України та визначенню пріоритетів функціонування потребує подальших досліджень, що зумовлює актуальність цієї статті.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зважаючи на гостроту проблеми розвитку АПК, суттєве відставання України від розвинених країн в її вирішенні, недостатню кількість досліджень специфіки розвитку сільського господарства та харчо-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

вої промисловості, особливо в умовах формування парадигми сталого розвитку. Виявлення потенціалу в цій сфері дозволить говорити про перспективи формування напрямів розвитку АПК через заходи забезпечення гармонійного поєднання економічних, соціальних, правових та екологічних засад розвитку агропромислового сектору економіки.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження ефективності функціонування АПК та формування пропозицій розвитку на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Агропромисловий комплекс України на сьогодні є одним із найперспективніших секторів економіки. Крім того, що АПК є одним із небагатьох секторів, які демонструють зростання, він забезпечує збереження національної ідентичності та підтримку розвитку сільських територій. Більшість населення в сільській місцевості працюють саме в сільському господарстві як співробітники підприємств, фермерських господарств чи на власних підсобних ділянках.

Станом на 2020 рік з 41,7 млн осіб, що проживають в Україні сільське населення, становило понад 12,8 млн осіб (табл. 1).

Таблиця 1

Чисельність постійного населення, тис. осіб

Показник	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹	2019 ¹	2020 ¹	Відхилення, (+,-)
Усього	42590,9	42414,9	42216,8	41983,6	41732,8	-858,1
чоловіки	19717,9	19644,6	19558,2	19455,3	19343,5	-374,4
жінки	22873	22770,3	22658,6	22528,3	22389,3	-483,7
Сільське населення	13244,7	13171,4	13084,6	12965,7	12832,2	-412,5
чоловіки	6254,2	6225,9	6194,4	6148	6093,5	-160,7
жінки	6990,5	6945,5	6890,2	6817,7	6738,7	-251,8
Сільське населення у віці 16-59 років	7855,4	7792,1	7707,6	7605,9	7495,4	-360
чоловіки	3977,8	3945,2	3905,4	3858,5	3807,4	-170,4
жінки	3877,6	3846,9	3802,2	3747,4	3688	-189,6

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Незважаючи на тенденцію до його зменшення через процеси урбанізації в державі відчувається дефіцит кваліфікованої робочої сили в сільському господарстві. Частка сільського населення становить 30,7 % від загальної більшості, проте лише 30 % сільського населення є працездатного віку. Слід враховувати факт, що частина населення зареєстрована в сільській місцевості, а працює в містах.

Попри значну частину сільського населення станом на 2019 рік у цій галузі працювало лише 3 млн працівників. Стабільно в харчовій промисловості протягом 2015-2019 році працювало 440-450 тис. осіб (табл. 2). Проблему працевлаштування в сільській місцевості можна вирішити за рахунок диверсифікації виробництва сільськогосподарської продукції та створення малих переробних підприємств в сільській місцевості.

Таблиця 2

Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності, у віці 15-70 років, тисяч осіб¹

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	Відхилення, +, -
1	2	3	4	5	6	7
Усього	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	16578,3	135,1
Сільське, лісове та рибне господарство	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4	139,8
Промисловість	2573,9	2494,8	2440,6	2426,0	2461,5	-112,4
у т. ч. виробництво харчових продуктів	440,2	490,2	430,2	442,2	451,2	11

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7
У відсотках до загального підсумку						
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X
Сільське господарство	17,5	17,6	17,7	18,0	18,2	0,7
Промисловість	15,7	15,3	15,1	14,8	14,8	-0,9
у т. ч. виробництво харчових продуктів	3,1	3,2	3,3	3,4	3,2	0,1

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Чисельність найманих працівників в АПК протягом 2015-2019 років мало тенденцію до зменшення, що спричинено насамперед модернізацією виробництва як у сільському господарстві, так і в переробній промисловості (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість найманих працівників в АПК України, тисяч осіб

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	Відхилення, +,-
Усього	5930,0	5849,6	5844,9	5999,5	6014,9	84,9
Сільське, лісове та рибне господарство	569,4	583,4	558,1	545,7	523,7	-45,7
у т. ч. сільське господарство	502,7	515,0	490,9	481,4	463,2	-39,5
Промисловість	2241,4	2168,4	2142,6	2101,4	2008,4	-233
у т. ч. виробництво харчових продуктів	319,5	312,5	322,3	321,5	310,5	-9
У відсотках до загального підсумку						
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X
Сільське, лісове та рибне господарство	9,6	10,0	9,5	9,1	8,7	-0,9
у т. ч. сільське господарство, мисливство	8,5	8,8	8,4	8,0	7,7	-0,8
Промисловість	37,8	37,1	36,7	35,0	33,4	-4,4
у т. ч. виробництво харчових продуктів	5,4	5,3	5,5	5,4	5,2	-0,2

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Розмір заробітної плати в АПК України є нижчим за середній її рівень у державі. Особливо це прослідковується в сільському господарстві, де її рівень становить лише 84 % від середньої зарплати в Україні (табл. 4).

Таблиця 4

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у галузях АПК України, грн

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	Відхилення, +,-
Усього	4195	5183	7104	8865	10497	6302
Сільське, лісове та рибне господарство	3309	4195	6057	7557	8856	5547
у т. ч. сільське господарство	3140	3916	5761	7166	8738	5598
Промисловість	4789	5902	7631	9633	11788	6999
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	4184	5182	6756	8338	9986	5802
У відсотках до середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників загалом по економіці						
Сільське, лісове та рибне господарство	78,9	80,9	85,3	85,2	84,4	5,5
у т. ч. сільське господарство	74,8	75,6	81,1	80,8	83,2	8,4
Промисловість	114,2	113,9	107,4	108,7	112,3	-1,9
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	99,7	100,0	95,1	86,5	95,1	-4,6

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Одночасно зі зменшенням чисельності працівників в АПК зростає рівень заробітної плати. Проте невирішеним залишається працевлаштування сільських жителів. Обсяг капітальних інвестицій в АПК України протягом 2015-2019 років зріс більше як у 2 рази, що свідчить про інтерес інвесторів до цього сектору економіки. Так, у 2019 році обсяг капітальних інвестицій в АПК перевищив 120 млрд грн, що на 85 млрд грн більше, ніж у 2015 році (табл. 5).

Таблиця 5

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності, мільйонів гривень

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	Відхилення, +/-
Усього	273116	359216	448462	578726	623979	350863
Сільське, лісове та рибне господарство	30155	50484	64243	66104	59130	28975
у т. ч. сільське господарство,	29310	49660	63401	65059	58555	29245
Промисловість	87656	117754	143300	199896	254196	166540
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	13548	21291	18927	30213	31889	18341
У відсотках до загального підсумку						
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X
Сільське, лісове та рибне господарство	11,0	14,1	14,3	11,4	9,5	-1,5
у т. ч. сільське господарство,	10,7	13,9	14,1	11,2	9,4	-1,3
Промисловість	32,1	32,8	32,0	34,5	40,7	8,6
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	5,0	5,9	4,2	5,2	5,1	0,1

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Проте подальший розвиток АПК вимагає залучення додаткових інвестицій в оновлення виробництва. Пріоритетними напрямками роботи для покращення інвестування АПК України мають стати:

- зростання обсягу залучення в АПК зарубіжних інвестицій через постійний моніторинг пропозицій з боку потенційних інвесторів, налагодження каналів спілкування з міжнародними фінансовими інституціями та організаціями;
- супровід найбільш інвестиційно привабливих проєктів та надання всебічного стимулювання при їх реалізації державними інституціями;
- здійснення заходів з покращення механізмів діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування області щодо практичної реалізації Програм європейської і євроатлантичної інтеграції держави;
- налагодження міжнародного співробітництва областей та окремих територіальних громад регіонів з зарубіжними державами в рамках міжрегіонального та прикордонного співробітництва у сфері зовнішньоекономічної діяльності у сфері АПК.
- сприяння активізації зовнішньоекономічної діяльності підприємств, установ та організацій, розташованих в окремих регіонах, та їх інтеграції в глобалізований світовий економічний простір.

Незважаючи на складну соціально-політичну ситуацію в державі, виробництво продукції сільського господарства мало тенденцію до зростання в галузі рослинництва, тваринництво перебуває в стагнації. Зменшення обсягів виробництва продукції тваринництва найбільше спостерігається в господарствах населення (табл. 6).

Лише розробка та запуск у дію більш ефективних програм підтримки фермерства та особистих селянських господарств дасть змогу вирішити питання з розвитком тваринницької галузі.

Таблиця 6

*Продукція сільського господарства за категоріями господарств,
у постійних цінах 2016 року; млн грн*

Показник	2015	2016	2017	2018	2019
Господарства всіх категорій					
Продукція сільського господарства	596832,8	634433,1	620475,6	671294,0	680982,4
продукція рослинництва	453016,9	494461,9	480157,0	529347,5	538705,6
продукція тваринництва	143815,9	139971,2	140318,6	141946,5	142276,8
Підприємства					
Продукція сільського господарства	367738,8	403244,7	391015,8	437998,6	449806,3
продукція рослинництва	299369,3	336588,1	323724,5	367688,1	376789,7
продукція тваринництва	68369,5	66656,6	67291,3	70310,5	73016,6
у т. ч. фермерські господарства					
Продукція сільського господарства	55009,4	64306,1	63277,2	73181,7	79053,0
продукція рослинництва	52312,9	61528,1	60491,7	70214,1	75809,2
продукція тваринництва	2696,5	2778,0	2785,5	2967,6	3243,8
Господарства населення					
Продукція сільського господарства	229094,0	231188,4	229459,8	233295,4	231176,1
продукція рослинництва	153647,6	157873,8	156432,5	161659,4	161915,9
продукція тваринництва	75446,4	73314,6	73027,3	71636,0	69260,2
Вироблено продукції сільського господарства на одну особу, грн					
Господарства всіх категорій	13930	14867	14604	15881	16203
Підприємства	8583	9450	9204	10362	10703
господарства населення	5347	5417	5400	5519	5500

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Оснoву продукції сільського господарства становить виробництво продукції рослинництва, яка є однією найбільш експортно орієнтованих культур та вирощування технічних культур, основу яких становлять олійні культури (табл. 7). Ці культури є сировиною для переробної промисловості АПК – спиртових заводів, олійнопереробних підприємств та хлібобулочних комбінатів.

Таблиця 7

Продукція сільського господарства за видами, у постійних цінах 2016 року, млн грн

Показник	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6
Продукція сільського господарства	596832,8	634433,1	620475,6	671294,0	680982,4
продукція рослинництва	453016,9	494461,9	480157,0	529347,5	538705,6
культури зернові та зернобобові	193390,3	211762,4	198633,1	225618,7	239728,2
культури технічні	149263,1	172100,4	167109,5	190580,1	194847,6
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	77346,2	79821,3	79901,1	80896,6	77753,1
культури плодові та ягідні, виноград	8353,5	7793,8	8058,8	9677,3	14564,1
культури кормові	17899,7	17935,5	16984,9	17144,5	8618,2
інша продукція рослинництва	6764,0	5048,5	9469,5	5430,3	3194,4
продукція тваринництва	143815,9	139971,2	140318,6	141946,5	142276,8
сільськогосподарські тварини	70153,8	70294,1	69802,1	72593,6	74165,4
молоко	47320,7	46279,7	45816,9	44813,7	42978,0
яйця	19498,0	17548,2	18022,0	18729,2	19362,7
вовна	55,0	50,3	47,9	46,8	42,6
У відсотках до підсумку					
Продукція сільського господарства	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
продукція рослинництва	75,9	77,9	77,4	78,9	79,1
культури зернові та зернобобові	32,4	33,4	32,0	33,6	35,2
культури технічні	25,0	27,1	26,9	28,4	28,6

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Закінчення табл. 7

1	2	3	4	5	6
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	13,0	12,6	12,9	12,1	11,4
культури плодові та ягідні, виноград	1,4	1,2	1,3	1,4	2,1
культури кормові	3,0	2,8	2,7	2,6	1,3
продукція тваринництва	24,1	22,1	22,6	21,1	20,9
сільськогосподарські тварини	11,8	11,1	11,2	10,8	10,9
молоко	7,9	7,3	7,4	6,7	6,3
яйця	3,3	2,8	2,9	2,8	2,8

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Загальна структура продукції сільського господарства протягом досліджуваного періоду мала тенденцію до зміни, а саме частка господарств населення як продукції рослинництва, так і тваринництва мала тенденцію до спаду (табл. 8). Особливо ця тенденція відчутна в тваринництві, оскільки зменшилися обсяги виробництва молока та м'яса. Активізація державної підтримки в галузі тваринництва потрібно сконцентрувати саме на особистих селянських господарствах.

На думку Ж. Дерій, сучасне особисте селянське господарство має стати потужним драйвером становлення циркулярної економіки в подальшому завдяки наявному потенціалу для самозабезпечення та розвитку [2]. Адже дотування великих тваринницьких господарств є більш затратним ніж підтримка ОСГ. З метою формування сировинної бази для молочних заводів потрібно реалізовувати державні та регіональні програми підтримки високотоварних ОСГ та ФГ – виробників молока (які утримують понад 3 молочні корови).

Таблиця 8

Структура продукції сільського господарства за категоріями господарств у постійних цінах 2016 року; відсотків до загального обсягу

Показник	2015	2016	2017	2018	2019
Підприємства					
Продукція сільського господарства	61,6	63,6	63,0	65,2	66,1
у тому числі					
продукція рослинництва	66,1	68,1	67,4	69,5	69,9
продукція тваринництва	47,5	47,6	48,0	49,5	51,3
у т. ч. фермерські господарства					
Продукція сільського господарства	9,2	10,1	10,2	10,9	11,6
у тому числі					
продукція рослинництва	11,5	12,4	12,6	13,3	14,1
продукція тваринництва	1,9	2,0	2,0	2,1	2,3
Господарства населення					
Продукція сільського господарства	38,4	36,4	37,0	34,8	33,9
у тому числі					
продукція рослинництва	33,9	31,9	32,6	30,5	30,1
продукція тваринництва	52,5	52,4	52,0	50,5	48,7

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Дефіцит молока та продукції тваринництва призвів до зниження обсягів виробництва молокопереробних підприємств та м'ясокомбінатів (табл. 9). У натуральному виразі виробництво більшості продукції харчової промисловості мало тенденцію до спаду, крім виробництва олії та кондитерських виробів.

Таблиця 9

Виробництво основної продукції харчової промисловості України

Найменування продукції за Номенклатурою продукції промисловості (НПП)	Одиниця вимірювання	2015	2016	2017	2018	2019	Відхилення, +, -
Яловичина і телятина	тис. т	50,0	59,1	58,5	56,3	55,8	5,8
Свинина свіжа чи охолоджена	тис. т	235	238	228	223	226	-9
М'ясо курей, курчат, свіже чи охолоджене	тис. т	326	295	320	267	249	-77
Сік томатний	млн л	44,1	44,2	44,2	47,3	45,4	1,3
Сік яблучний	млн л	86,1	74,6	74,0	106	101	14,9
Суміші соків фруктових та овочевих	млн л	189	187	187	184	189	0
Олія соняшникова та її фракції	млн т	3,7	4,4	5,4	5,1	5,8	2,1
Молоко та вершки	тис. т	461	467	464	443	435	-26
Масло вершкове жирністю не більше 85%	тис. т	101	102	108	105	91,6	-9,4
Сир свіжий неферментований	тис. т	67,8	70,2	68,2	72,6	64,0	-3,8
Борошно пшеничне чи пшенично-житне	млн т	2,1	2,0	2,0	1,7	1,7	-0,4
Хліб та вироби хлібобулочні	млн т	1,2	1,2	1,1	1,0	0,9	-0,3
Цукор білий рафінований буряковий	млн т	1,5	2,0	2,0	1,8	1,5	0
Шоколад	тис. т	16,5	16,5	18,6	22,2	24,7	8,2
Цукерки шоколадні	тис. т	59,5	52,3	53,3	53,4	66,6	7,1
Горілка з вмістом спирту не більше 45,4%	млн л чист. спирт	74,0	66,2	54,4	50,9	47,7	-26,3

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Угода про асоціацію також спонукає здійснення реформ в українському законодавстві з метою узгодженості із законодавством ЄС, що в довгостроковій перспективі буде означати рівне ставлення до товарів з України поряд із товарами ЄС на всьому внутрішньому ринку ЄС. Поступове ухвалення Україною законодавчих актів та стандартів ЄС у виробництві та сфері послуг, визнаних на міжнародному рівні, даватиме можливість Україні простіше експортувати свою продукцію не тільки до Євросоюзу, але й також до інших країн світу [3, с. 11].

Зростання обсягів експорту протягом досліджуваного періоду свідчить про поступову інтеграцію АПК України у світові ринки продовольства (табл. 10). Незважаючи на спад у тваринництві Україна на сьогодні є одним із найбільших експортерів курятини на світові ринки. Хоча основу експорту становлять зернові культури, які доцільніше було б переробляти в Україні на спирт та біоетанол.

Таблиця 10

Товарна структура експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції, тис. дол. США

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6
Всього	14563144,5	15281802,6	17756854,1	18611810,5	22144180,2
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	823434,9	775036,9	1108757,0	1210638,3	1277015,8
01 живі тварини	25639,9	30903,4	45708,8	45786,6	62547,7
02 м'ясо та їстівні субпродукти	377668,3	387791,9	531240,1	645982,3	711895,1
03 риба і ракоподібні	12994,8	17007,3	26376,9	24981,4	33637,5
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	386477,3	330521,4	494207,3	480947,4	453877,2

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Закінчення табл. 10

1	2	3	4	5	6
II. Продукти рослинного походження	7971492,5	8093693,7	9215707,9	9886060,4	12914543,1
07 овочі	97214,6	152647,3	235369,3	235682,7	184515,0
08 їстівні плоди та горіхи	154083,5	148221,9	195287,3	228564,1	260112,2
09 кава, чай	10595,7	14088,4	13610,0	12059,2	11709,0
10 зернові культури	6057490,0	6073915,3	6501134,3	7240558,1	9633333,9
12 насіння і плоди олійних рослин	1475455,6	1534995,1	2060121,4	1954149,8	2563242,3
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	3299799,1	3962975,8	4605666,2	4496511,0	4732237,5
IV. Готові харчові продукти	2468418,0	2450096,2	2826723,0	3018600,8	3220383,8
16 продукти з м'яса, риби	12467,5	14323,8	15551,3	21747,0	22842,6
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	169508,2	352008,4	417349,4	366878,1	254389,7
18 какао та продукти з нього	187263,1	162209,1	183736,2	204076,5	204586,8
22 алкогольні і без-алкогольні напої та оцет	183608,0	163813,5	209235,6	229841,7	210822,0
24 тютюн і промислові замітники тютюну	350796,0	321816,0	355728,8	398709,1	437606,2

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Оснoву імпорту продукції АПК становлять насамперед такі товари критичного імпорту, як какао, риба, алкогольні напої, оливкова та інші види олій, які не виробляються в Україні, а також цитрусові (табл. 11). Зменшення посівів цукрових буряків призвело до дефіциту цукру, частина якого теж імпортується, здебільшого для потреб харчової промисловості.

Розвиток підприємств переробної промисловості АПК характеризується диференціацією за підгалузями у зв'язку з низкою причин, таких як ефективність використання капіталу, трудових ресурсів, а також економічна ефективність виробництва та виникненням нових видів продукції.

Таблиця 11

Товарна структура імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції, тис. дол. США

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2010	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
Всього	5763546,5	3484432,3	3891066,8	4301209,0	5055458,1	5736028,5
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1241970,6	548170,2	626279,1	731549,6	917988,8	1071472,8
01 живі тварини	67519,9	59701,1	57981,0	57432,5	71823,6	76639,9
02 м'ясо та їстівні субпродукти	458116,9	99338,4	80773,4	112024,7	167663,2	158603,9
03 риба і ракоподібні	568561,8	291101,6	409947,9	455444,5	549534,7	644617,7
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	135589,0	79777,4	59489,5	84884,5	106458,0	169492,1
II. Продукти рослинного походження	1563903,1	1146186,3	1284816,5	1368027,1	1529221,1	1794636,6
06 живі дерева та інші рослини	73875,7	19289,5	22437,7	27164,9	33977,0	40905,9
07 овочі	129973,8	62806,6	81654,7	75995,2	106191,3	212383,8
08 їстівні плоди та горіхи	733344,8	467066,2	476179,7	477254,8	526707,0	673160,7
09 кава, чай	234125,0	185770,9	187759,9	194133,8	209046,6	222433,8
10 зернові культури	145583,5	154707,7	148799,7	176756,1	191116,7	180817,4
12 насіння і плоди олійних рослин	178934,4	214991,7	319518,3	358269,9	397429,2	400839,7

Закінчення табл. 11

1	2	3	4	5	6	7
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	451609,0	182338,9	245957,3	266616,4	267350,2	253298,1
IV. Готові харчові продукти	2506063,8	1607736,9	1734013,9	1935015,9	2340898,0	2616621,0
16 продукти з м'яса, риби	100504,0	42451,8	61724,7	82072,3	97280,7	127411,1
17 цукор і кондитерські виробы з цукру	231453,6	34792,8	56190,7	47591,0	67116,7	70485,4
18 какао та продукти з нього	407374,4	193530,8	217083,1	236206,4	306699,2	327139,7
19 готові продукти із зерна	125926,5	85551,5	88409,9	117821,5	153608,4	200744,6
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	270557,7	233638,9	289530,8	372829,9	489773,3	533060,2

Джерело: систематизовано авторами на основі [1].

Згідно з аналізом цих факторів виникає явище диференціації розвитку галузей – процесу розвитку підприємств за показниками ефективності використання активів, власного капіталу, трудових ресурсів, ефективності виробництва та можливості створення нових галузей. Можливість диференціації продукції на підприємствах агропромислового сектору існує по всьому галузевому ланцюжку цінностей. Можливості для диференціації існують у сферах:

- матеріально-технічного забезпечення ланок виробництва, що мають основний вплив на якість продукції організації;
- пов'язаних зі створенням товару на базі досягнень науки та техніки, які дозволяють поліпшити дизайн товарів та їх характеристики або ж створити нові продукти;
- удосконалення виробничих процесів, які дозволяють знизити обсяг некондиційної продукції, збільшити термін життя товару, покращити його функціональність;
- забезпечення логістичними системами дозволяють прискорити постачання, знизити запаси готової продукції;
- дії з вдосконалення обслуговування клієнтів, проведення маркетингових досліджень та забезпечення продажів можуть створити такі відмітні характеристики, як допомога покупцю, швидке обслуговування та врахування побажань споживача [4, с. 19-20].

Неефективне управління та необхідність освоєння нових виробництв вимагають проведення реструктуризації на підприємствах АПК. При дослідженні ступенів позитивного чи негативного впливу факторів (рис. 1) на ефективність проведення реструктуризації на підприємствах АПК необхідно використовувати такий алгоритм:

$$C_b = F \cdot n,$$

де F – сила впливу факторів позитивного (негативного) від 5 до -5;

n – імовірність збереження цього впливу фактору в середньо- та довгостроковій перспективі (від 0 – 1) [5].

Ключовими інструментами механізму забезпечення розвитку агропромислового комплексу мають бути:

- 1) проведення розробки та затвердження відповідних програм пріоритетного розвитку окремих виробництв, які спроможні виробляти конкурентоздатну на глобалізованих ринках продукцію (спиртова, олійна та молочна промисловість);
- 2) розвиток співпраці у сфері фінансування інноваційно-інвестиційних проєктів із боку державних, підприємств та потенційних інвесторів;
- 3) створення нормативно-правового, організаційного, фінансово-економічного, інформаційного, кадрового на науково-проєктного забезпечення розвитку агропромислової сфери;
- 4) розробка критеріїв оцінки та запровадження моніторингу реалізації проєктів, програм та угод у сфері інноваційного розвитку агропромислових формувань [6].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

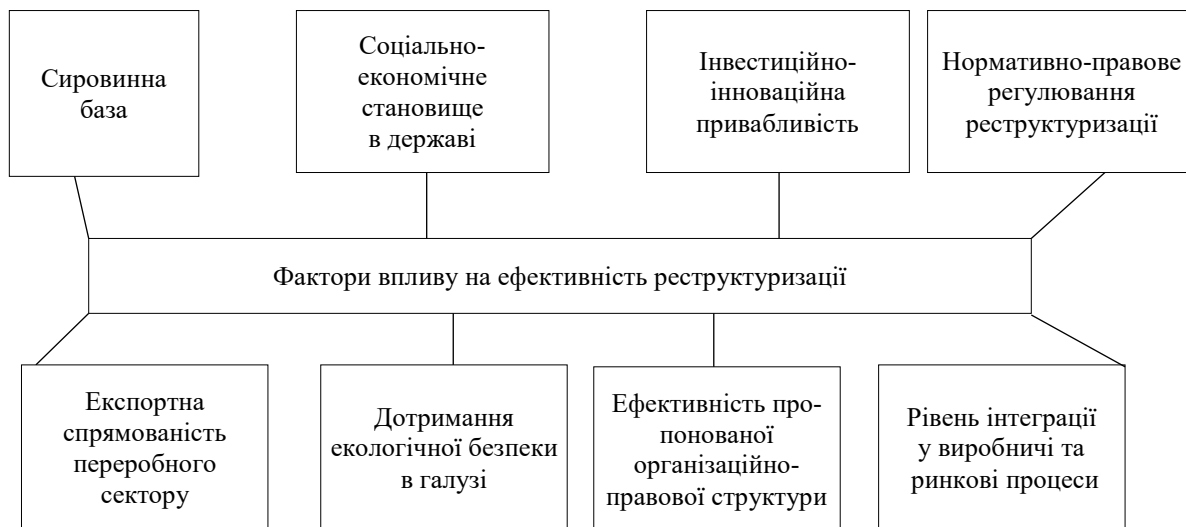

Рис. 1. Фактори впливу на ефективність реструктуризації підприємств АПК
Джерело: [5].

Позитивним прикладом для переробної промисловості АПК є створення нових виробництв діяльності – виробництво біогазу, біоетанолу та біодизелю. У попередніх роках через брак поставок цукрових буряків деякі цукрові заводи мали недостатній обсяг завантаження, а окремі не змогли навіть запустити. Найбільш доцільним на перспективу цукропереробним організаціям запровадити практику підписання попередніх контрактів із сільськогосподарськими формуваннями на купівлю цукрових буряків. При виробництві цукру створюється досить значний обсяг побічного продукту у вигляді не жому та меляси, дана продукція є найбільш продуктивною для виробництва біогазу, який в перспективі можна використовувати як при виробництві цукру як енергоресурс або переробляти на електроенергію з подальшою реалізацією по зеленому тарифу в загальну електромережу. Слід також констатувати той факт, що технології з виробництва цукру є на більшості заводів застарілими та потребують оновлення з глибокою модернізацією самих цукрових заводів.

Показовим прикладом ефективною модернізації можна вважати відкриття в 2019 році першої черги біогазової електростанції загальною потужністю 3,2 МВт на базі ТОВ «Юзефо-Миколаївська АПК». Підприємство запозичило голландську технологію виробництва біогазу котра дозволяє переробляти не тільки відходи сільського господарства, а й вторинні матеріальні ресурси АПК з коефіцієнтом трансформації більше 75 %. Це єдина біогазова електростанція в державі, яка спроектована та оснащена вітчизняним технологічним обладнанням на 65 % з використанням європейських ліцензій. Більшість обладнання виготовлено та спроектовано Козятинським машинобудівним підрозділом Української технологічної компанії. Біогазовий комплекс на сьогодні переробляє мелясу, гичку, зернову барду, поживні залишки, силос, а основна сировина – жом який виробляється даним підприємством та закуповується в інших цукрових заводів.

Не слід забувати, що для інтеграції в ЄС Україна повинна здійснити такі кроки:

- провести диверсифікацію товарної структури експорту АПК за рахунок зростання частки продукції з доданою вартістю (здебільшого за рахунок виготовлення готової продукції, а не сировини);
- розгалуження географічних експортних ринків для української продукції АПК за рахунок виходу на ринку нових країн та значного розширення номенклатури товарів, які вже продаються за кордон насамперед за рахунок розвитку співробітництва з ЄС;

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

- розширити коло експортерів продукції АПК за рахунок зростання кількості малих і середніх виробників та переробників, які здатні експортувати свою продукцію;

- підвищення рівня конкурентоспроможності українського АПК за рахунок державних програм розвитку з метою їхнього виходу на зовнішні ринки [7, с. 65].

Для забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку АПК необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, насамперед у сфері дотримання гарантій прав національних та іноземних інвесторів, стимулювати розвиток аграрної науки в наукових установах, вирішити «наболівше» земельне питання, провадити політику мінімізації ризику в сільському господарстві. Описані заходи повною мірою сприятимуть створенню та реалізації інноваційного напрямку розвитку АПК в умовах глобальних трансформаційних змін.

Поштовхом для розвитку інноваційної діяльності на підприємствах АПК має бути концентрація на освоєнні наукоємних технологій виробництва, що дасть можливість вивести галузь на глобалізовані ринки продовольства та досягти зростання ВВП України. Першочергову увагу при цьому доцільно приділити інноваційним технологіям на підприємствах АПК, особливо у сфері переробки відходів та виробництва альтернативних джерел енергії.

Для впровадження інноваційних технологій також необхідно максимізувати продукування їх науковими установами, поглибити взаємозв'язок між наукою та виробництвом шляхом розвитку академічного підприємництва в аграрних вишах.

Для підвищення конкурентоздатності продукції молочних підприємств АПК України необхідно розробити заходи загального та спеціального характеру, а саме:

- запровадити систему контролю та постійного відновлення виробничої складової, зокрема із застосуванням сучасних технологій при виробництві та переробки стічних вод,

- застосування у виробничих процесах енерго- та ресурсозберігаючих технологій;

- вдосконалення управління вхідними та вихідними потоками інформації (стан ринку, кількість конкурентів, визначення потреб споживачів тощо) для більш ефективного процесу управління виробництвом та реалізацією продукції;

- застосовувати заходи з ресурсозабезпечення та збереження;

- проводити постійний моніторинг фінансового стану підприємства та управління інвестиційно-інноваційними проектами;

- вдосконалення методів управління трудовим потенціалом організацій з урахування передових методик тайм-менеджменту та їхнього впливу на ефективність праці;

- провадити розробку стратегій довгострокового і короткострокового характеру з перспективою виходу на глобалізовані ринки продовольства, розробкою довгострокового планування та прогнозування діяльності підприємств, поліпшення системи управління організаціями;

- вдосконалення методів стимулювання праці на підприємствах, методів технічного контролю виробництва, постійного підвищення кваліфікації кадрів, дотримання технологічної та виробничої дисципліни, формування високої культури при здійсненні виробництва.

Отже, основними напрямками розвитку підприємств АПК мають бути:

- розробка програм державної підтримки особистих селянських господарств та фермерських господарств молочного напрямку з метою формування сировинної бази для молокопереробних підприємств;

- збільшення виробничих потужностей виробництва спирту на приватизованих підприємствах ДП «Укрспирт» за рахунок модернізації та запуску спиртових заводів з врахуванням орієнтації на виробництво біоетанолу та біогазу;

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

- розробка заходів з вдосконалення функціонування ринку соняшнику в Україні з орієнтацією на мінімізацію чисельності посередників між олійнопереробними підприємствами та сільськогосподарськими виробниками;

- розвиток практики створення на спиртових та цукрових заводах, а також на птахофабриках допоміжних виробництв з переробки відходів основного виробництва на біогаз з метою зменшення собівартості виробництва та забезпечення екологічного ефекту.

Реалізації запропонованих заходів дасть можливість сприяти зростанню зайнятості як у сільських територіях, так і в переробному секторі АПК, досягти збільшення показника ВВП України, наростити обсяги експорту та ступінь енергетичної безпеки держави загалом.

Висновки і пропозиції. Для підвищення ефективності використання потенціалу АПК України потрібно:

- підвищити прибутковість виробництва через нарощування обсягів вирощування ріпаку (з урахування науково обґрунтованих сівозмін), зернових, свиней та молока. А також потрібно шукати шляхи оптимізації витрат на збиткові галузі, або ж впроваджувати для даних галузей закритий цикл виробництва;

- розробити оптимальну систему сівозмін (пшениця, ячмінь, кукурудза, овес) з урахуванням найбільш ефективної для України 10-пільної системи сівозмін;

- стимулювати розвиток виробництва через державні програми підтримки села, а також через «жовту» та «зелену скриньки»;

- проводити переробку олійних культур на біодизель, а зернових на біоетанол.

Отже, запровадження науково обґрунтованої сівозміни та заходів по переробці сировини дасть можливість підтримувати якість ґрунтів, уникнути перевиробництва продукції, збільшити експортний потенціал та прибутковість і забезпечити сільське господарство України в біодизелі, та частково зменшити імпорту бензину за рахунок виробництва біоетанолу.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Дерій Ж.В. Роль домашніх господарств у циркулярній економіці. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 3. С. 39-45.
3. Маргасова В. Г., Акименко О. Ю. Вихід вітчизняних підприємств на європейський ринок в умовах посилення інтеграційних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2018. № 3 (15). С. 7-14.
4. Калетнік Г. М., Гонтарук Я. В. Диференціація розвитку галузей переробної промисловості аграрного сектору Вінницької області. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2020. № 3 (53). С. 7-23.
5. Гонтарук Я. В. Факторний аналіз залежності розвитку переробних підприємств АПК області від здійснення заходів реструктуризації. *East European Scientific Journal Wschodnieuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2016. № 10. Part 1. Pp. 26-30.
6. Фурман І. В., Гонтарук Я. В. Теоретичні основи формування стратегії розвитку аграрних підприємств зернового напрямку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 23. С. 80-87.
7. Бондаренко В. М., Дрипка К. М. Сучасні тенденції та проблеми розвитку сільського господарства в Україні. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2018. Вип. 3. С. 60-67.

References

1. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Derii, Zh.V. (2017). Rol domashnikh gospodarstv u tsyrkuliarnii ekonomitsi [Households role in the circular economy]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (3), 39-45.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

3. Marhasova, V.H., Akymenko, O.Iu. (2018). Vykhid vitchyznianskykh pidpryemstv na yevropeyskyi rynek v umovakh posylennia intehratsiinykh protsesiv [Access of domestic enterprises to the European market in the conditions of strengthening of integration processes]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (3(15)), 7-14.

4. Kaletnik, G.M., Hontaruk, Ya.V. (2020). Dyferentsiatsiia rozvytku haluzei pererobnoi promyslovosti ahrarnoho sektoru Vinnytskoi oblasti [Differentiation of development of branches of processing industry of agrarian sector of Vinnytsia region]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economics, finance, management: current issues of science and practice*, (3(53)), 7-23.

5. Hontaruk, Ya.V. (2016). Faktorny analiz zalezhnosti rozvytku pererobnykh pidpryemstv APK oblasti vid zdiisnennia zakhodiv restrukturyzatsii [Factor analysis of the dependence of the development of processing enterprises of the agro-industrial complex of the region on the implementation of restructuring measures]. *East European Scientific Journal Wschodnieuropejskie Czasopismo Naukowe*, (10(1)), 26-30.

6. Furman, I.V., Hontaruk, Ya.V. (2019). Teoretychni osnovy formuvannia stratehii rozvytku ahrarnykh pidpryemstv zernovoho napriamku [Theoretical bases of formation of strategy of development of the agricultural enterprises of the grain direction]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, (23), 80-87.

7. Bondarenko, V.M., Drypka, K.M. (2018). Suchasni tendentsii ta problemy rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini [Current trends and problems of agricultural development in Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, (3), 60-67.

Бондаренко Валерій Михайлович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та реклами, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21000, Україна).

Bondarenko Valerii – Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Marketing and Advertising, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (87 Soborna Str., 21000 Vinnytsia, Ukraine).

E-mail: bondarenkovalm@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6182-6760>

ResearcherID: C-8525-2018

Гонтарук Ярослав Вікторович – кандидат економічних наук, асистент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет (вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, Україна).

Hontaruk Yaroslav – PhD in Economics, Lecturer of the Department of Agrarian Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University (3 Solnyschaya Str., 21008 Vinnytsia, Ukraine).

E-mail: e050122015@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7616-9422>

ResearcherID: L-8111-2018